

ŽIVOT I MUDROST U GRANICAMA GOETHEOVIH MAKSIMA I REFLEKSIJA

DENIS NOVKO
Filozofski fakultet,
Sveučilište u Zagrebu
novkodenis@gmail.com

Pokušaj misaonoga približavanja Goetheovoj predanosti da i najmanji bljesak životne mudrosti uvijekovječi u sažeto zbijene retke, sa sobom povlači opravdano pitanje je li pjesnički sadržaj *Maksima i refleksija* uopće primjeren za filozofijsko umovanje, znanstveno propitivanje, kritičko i moralno prosuđivanje, ili se smisao krije, mnogo više, u estetičkoj ugodi i prepuštanju domišljatosti odmjerenoga izričaja. Odgovor na to pitanje pretpostavlja jednako zahtjevno, no za predstojeću raspravu prikladnije pitanje, što čini Goetheove *Maksime i refleksije* upravo jedinstvenim i neponovljivim djelom?

Teško je uopće navesti sve moguće odgovore, primjerice, je li to Goetheov dojmljiv i upečatljiv izričaj? Nenadmašna pronicavost njegove misli? Vedra i nepokolebljiva narav? Oštroumnost njemačkoga duha? Najprimjereniji odgovor pomalo je otrcan i naizgled proturječan, no u sebi ocrtava onu istu težnju i naklonost koja je prisutna u svakoj pojedinoj izreci: sve navedene osobine, a opet ni jedna pojedinačno. I prije i poslije Goethea mnogi su pjesnici, državnici i filozofi stoljećima, pa i tisućljećima, pisali i iznosili kratke izreke, sažete misli, aforizme, gnome, maksime, sentence, refleksije, apoftegme, bilo proznim tekstom ili u stihu. Naklonost izražavanju u kratkim izrekama proteže se još od Solomonovih mudrosnih knjiga, mudrih izreka zakonodavca Solona, Heraklitovih gnoma, Plutarhovih izreka, mudrosti Marka Aurelija, pa sve do sentencā Blaisea Pascala i maksima La Rochefoucaulda. Čini se kako je gotovo svaki narod, neovisno o podneblju i dobu, i prije i poslije Goethea osjećao potrebu mudro zboriti ne bi li se barem nakratko rastvorilo oporost bitka te pokušalo zahvatiti i u slovu sačuvati djelić izvornoga bivanja. Govori se vrlo često o drevnoj kineskoj, indijskoj ili japanskoj mudrosti, zatim o mudrosti američkih urođenika, pa čak i o narodnoj ili seljačkoj mudrosti, kako to iskazuje njemački jezik.

Nesumnjivo se pokoja mudra izreka prethodnika našla i u Goetheovoj zbirci. To nikako ne bi bilo začudno, osobito ima li se na umu njegovo razumijevanje i vrednovanje tradicije. Zastupao je mišljenje da istina nije tek subjektivno uvjetovana, nego proizlazi iz dubljeg, unutrašnjeg odnosa čovjeka i svijeta, pa stoga ni ne postoji neka misao koja već ne bi bila izrečena ili promišljena. Revno je bilježio svaku misao za koju je smatrao da u sebi nosi djelić istine, bila to mi-

sao sugovornika u žustroj raspravi, još neoblikovana misao nekog poznanika u gostioni ili već vrsno skrojeni aforizam iz neke objavljene knjige. Zapisivao je raznovrsne izreke i dosjetke na komadiće papira, na omotnice, na rubove pisama, na kazališne oglase, gdje god se pružila prilika.¹ Nije bilo presudno je li misao njegova ili prisvojena, nego u kojoj mjeri živo oslikava zbilju. Za mnoge maksime i refleksije još nije utvrđeno njihovo izvorno podrijetlo, i premda bi jedno takvo istraživanje bilo korisno i hvalevrijedno, u velikoj bi mjeri promašilo bit Goetheova shvaćanja svijeta i života. Polazio je od čvrstoga uvjerenja da spoznaja zbilje proizlazi iz odnosa mišljenja i djelovanja, pa stoga svatko za sebe treba prisvojiti određenu misao, promisliti je u duhu vremena i materinjeg jezika te je živo zadobiti u neprekidnoj povezanosti sa zbiljom, oblikujući je tako na nov i jedinstven način.

Premda su Goetheovi stavovi doista jedinstveni, ne treba zanemariti da su oni odraz duha vremena. Onodobna njemačka filozofija izgradila je ideju obrazovanja prema kojoj bi istinski učenjak bio uzdignut gotovo do razine genija. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling zastupao je ideju univerzalno-znanstvenoga obrazovanja na osnovi kojega bi se svaki učenjak trebao izvještiti, svoju znanost u svakom trenutku iznova živo konstruirati, a ne tek slijepo iznositi tuđe pronalaski.² Prema Schellingu, tradicija je nužan čimbenik poučavanja, no presudna je sposobnost učenjaka da u svakom trenutku iznova producira cjelinu svoje znanosti. Ćudoredno razumijevanje svijeta utoliko proizlazi iz estetičke naravi unutrašnjega živoga zora, pa je akademska djelatnost za njega nužno genetička. Drugim riječima, u genetičkom načinu poučavanja naglasak nije stavljen na unaprijed zadobivene rezultate, nego na živo konstruiranje cjeline znanosti pred slušateljstvom. Namjera je takvoga poučavanja ukazati na jedinstvo pojedinačnih znanosti na jednak način kao što je univerzum shvaćen kao jedinstvo mnoštvenosti. U tom pogledu istinsko razumijevanje cjeline znanosti za Schellinga, a potom i za Friedricha Schlegela i Wilhelma von Humbolta proizlazi iz ispravnoga shvaćanja filozofije idealizma, koja u sebi obuhvaća i realizam kao svoju preku.

Premda Goetheovo razumijevanje zbilje ima mnogo dodirnih točaka s filozofijom idealizma, on u svojim prirodoznanstvenim istraživanjima ne polazi

1 Usp. Hans Joachim Schrimpf, „Nachwort zu den Maximen und Reflexionen”, u: *Johann Wolfgang von Goethe Werke, Schriften zur Kunst und Literatur, Maximen und Reflexionen*, Hamburger Ausgabe in 14 Bänden, Erich Trunz (ur.), svezak 12, Deutscher Taschenbuch Verlag, München 2000., str. 727–741, str. 738.

2 Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, „Vorlesungen über die Methode des akademischen Studiums”, u: *Sämmtliche Werke*, Karl Friedrich August Schelling (ur.), svezak 1/5, J. G. Cotta, Stuttgart, Augsburg 1859., str. 207–353, str. 223–238; hrv. prijevod: Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, „O metodi akademijskoga studija”, u: *Kant – Schelling – Nietzsche. Ideja univerziteta*, preveo Branko Despot, Globus, Zagreb 1991., str. 123–243, str. 138–149.

od općih metafizičkih konstrukcija, kao što je, primjerice, bezuvjetno i apstraktno jastvo, nego njegov uvid počiva na pretpostavci da je istina sadržana u svijetu te je treba dohvatiti neposrednim zorom ili prisvojiti iz tradicije. Neposredan odnos prema zbilji put je istinske prirodne znanosti, koji od pojedinačnoga vodi k općem i beskonačnom, no ne kako bi se u beskonačnom zadržalo, nego kako bi se ono beskonačno potvrdilo u konačnom. U izdanju *Maksima i refleksija* iz 1907. godine Bernhard L. Suphan u svojevrsnom predgovoru prenosi Goetheove riječi iz pisma botaničaru i filozofu Neesu von Esenbecku³ od 17. prosinca 1824. godine: „Čista empirija nesvjesno traži središte”, drugim riječima, zor kao takav svoje uporište ima u jedinstvu pojma.⁴ Premda središte nužno mora ostati prikriveno, jedinstvo obaju kretanja, od središta k periferiji i obrnuto, za Goethea predstavlja kretanje života, odnosno cjelinu znanosti.

No, nameće se pitanje na koji se način znanost može poistovjetiti s umjetnošću? Odgovor na to pitanje krije se upravo u filozofiji real-idealizma, shvati li se refleksija zbilje kao unutrašnje jedinstvo smisla (*Sinn*) i slike (*Bild*). Tomu u prilog idu riječi Wilhelma Meistera iz romana *Godine putovanja Wilhelma Meistera*, kroz koje progovara sam Goethe: „Cijenim zbijene izreke svake vrste, osobito kada me potiču da promatram suprotstavljeno i dovedem ga u suglasje.”⁵ U zapisu Schellingovih predavanja o filozofiji umjetnosti Johanna Petera Paulsa iz ljetnoga i zimskoga semestra 1804./1805. godine u Würzburgu istaknuto je kako se upravo u simbolu (*Sinnbild*) sjedinjuje posebno i opće: „No, od umjetnosti tražimo, da je tako koncentrirana, kao *slika*, i tako opća kao *pojam*, tj. da je ona *slika smisla* (*Sinnbild*), gdje slika znači konkretno, a smisao opće.”⁶ Objedinjujući u sebi posebno i opće, umjetničko djelo odražava jedinstvo univerzuma te je primjereno izraziti ideju, budući da je upravo ideja određene stvari ono što kao prasluka (*Urbild*), odnosno kao opće određenje u sebi obuhvaća sva pojedinačna obilježja toga predmeta.

Premda bi se na osnovi uvriježene predodžbe odnosa znanosti i umjetnosti moglo doimati kako se znanost bavi jedino onim općim, a umjetnost

³ Christian Gottfried Daniel Nees von Esenbeck (1776–1858).

⁴ Bernhard L. Suphan, „Zum Gedächtniß des Großherzogs Carl Alexander von Sachsen”, u: *Schriften der Goethe Gesellschaft*, Erich Schmidt, Bernhard Suphan (ur.), 21. svezak, *Goethe, Maximen und Reflexionen. Nach den Handschriften des Goethe- und Schiller-Archivs*, Max Hecker (ur.), Verlag der Goethe Gesellschaft, Weimar 1907., str. VII–XX., str. X.

⁵ Max Hecker, „Einleitung”, u: *Schriften der Goethe Gesellschaft*, Erich Schmidt, Bernhard Suphan (ur.), 21. svezak, *Goethe, Maximen und Reflexionen. Nach den Handschriften des Goethe- und Schiller-Archivs*, Max Hecker (ur.), Verlag der Goethe Gesellschaft, Weimar 1907., str. XXV–XXXVIII., str. XXVI.

⁶ Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, „Erklärende Anmerkungen”, u: Christoph Binkelman, Daniel Unger (ur.), u: *Historisch-kritische Ausgabe. Im Auftrag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. Philosophie der Kunst und weitere Schriften (1796. – 1805.)*, svezak 6,2, Thomas Buchheim, Jochem Hennigfeld, Wilhelm G. Jacobs, Jörg Jantzen, Siegbert Peetz (ur.), Frommann-Holzboog, Stuttgart 2018., str. 557–701, str. 586.

onim konkretnim i pojavnim, na osnovi Goetheove misli uvida se kako one ne proturječe nužno jedna drugoj. No, nameće se pitanje što je za Goethea mudrost i kako se u mudrim izrekama sažima istina? Djelomičan se odgovor na izniman način može pronaći u Schellingovim kasnijim predavanjima naslovljenim *Izborna verzija filozofije objave* (*Urfassung der Philosophie der Offenbarung*, 1831./1832.). Dodirne točke na koncu vode do jasnijeg uvida u to zašto je Goethe pridavao toliki značaj sažetim izrekama. Schelling u četvrtom predavanju navodi kako je prva pretpostavka filozofije ta da je mudrost prisutna u svijetu.⁷ No, to već unaprijed podrazumijeva da je svijet (bitak) smislen i svrsishodan. Drugim riječima, spoznaja mudrosti u svijetu pretpostavlja da je svijet rezultat slobodne odluke, a ne tek slijepe nužnosti ili pukog slučaja. Sama grčka riječ filozofija (φιλο-σοφία) ukazuje na svojevrsno htijenje ili težnju za mudrošću, a koja nije drugo doli potraga za smislom i svrhom bitka. Razumijevanje svrsishodnosti svijeta dovodi do spoznaje objektivne mudrosti koja nadilazi onu puko subjektivnu.

Goetheovo istraživanje prirode svrsishodno zahvaća mnoštvenost ne bi li se u bitku zahvatilo ono opće i beskonačno – prafenomen (*Urphänomen*). Njega, doduše, ne treba shvatiti kao ono opće po sebi, dakle, kao ideju, nego kao odraz apstraktne ideje u pojavnosti. Goethe u prirodoznanstvenim istraživanjima polazi od složenijih pojava u prirodi te napreduje sve do jednostavnijih i čistih, kako bi na osnovi promatranja potom objasnio složenije pojave od kojih je pošao. Najčišća je pojava ona koja ne zahtijeva dodatno pojašnjenje, nego je razumljiva iz neposrednoga zora. Takvu pojavu Goethe naziva prafenomenom. Suprotan postupak razvoja od prafenomena kao arhetipa određene vrste pa sve do oblikovanja jedinke Goethe naziva metamorfozom, a znanost koja proučava razvoj oblika morfologijom. No, na koji se način Goetheov prirodoznanstveni put od pojedinačnoga do općeg te ponovo od općega do pojedinačnoga kao obrazac odražava u njegovim umjetničkim djelima? Opća spoznaja koja proizlazi iz promatranja prirode i svrsishodnosti svijeta u konačnici se izražava sjedinjenjem slike i smisla u jeziku. To je vrlo zorno prikazano u Schellingovoj filozofiji, gdje je istaknuto kako se znanje simbolički izražava u jeziku, kao što je svijet simbolički izraženo božansko znanje, odnosno mudrost.⁸ U izgovorenoj riječi opći se smisao izražava u konačnome, sjedinjujući u sebi opreku posebnoga i općega. U tom su pogledu mudre izreke za Goethea izričaj najvišega smisla uo-

7 Usp. Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *Urfassung der Philosophie der Offenbarung*, Walter E. Ehrhardt (ur.), Felix Meiner Verlag, Hamburg 1992., str. 21–23.

8 Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling, „Philosophie der Kunst”, u: *Sämmtliche Werke*, Karl Friedrich August Schelling (ur.), svezak 1/5, J. G. Cotta, Stuttgart, Augsburg 1859., str. 353–736, str. 483 i 484; hrv. prijevod: Friedrich Wilhelm Joseph Schelling, *Filozofija umjetnosti*, preveo Marijan Cipra, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2008, str. 114 i 115.

bličenoga u najužu i najčišću formu, predstavljajući istinsko jedinstvo, odnosno zaokruženo umjetničko djelo dovedeno do onoga elementarnoga u ljudskome znanju, do riječi.

Jesu li u tom pogledu *Maksime i refleksije* proizvoljan naslov i odgovaraju li sadržaju? S obzirom na raznovrsne nazive koje je Goethe koristio za kratke izreke, naslov je mogao glasiti i *Razmatranja, Apstrakcije, Sitnice, Aforizmi, Gnome, Sentencije*,⁹ no ipak se, i ne bez razloga, ustalio naslov koji je Goethe stavio na rukopis niza izreka u svojem repozitoriju.¹⁰ Maksima je, dakle, kao i aksiom, rečenica čiji smisao ne zahtijeva dodatno pojašnjenje, nego je razumljiv iz sebe. Izraz dolazi od Boetija, koji je u kasnijem djelu *De topicis differentiis* iz 522. godine, na osnovi Aristotelove *Topike* nastojao odrediti mjesta u razlikovanju dijalektičkih rasprava. Za Boetija je ona najviša (*maximae*) i najopćenitija rečenica, odnosno *tópos*, koji podržava silogizam u raspravi.¹¹ Logički shvaćeno, maksima je propozicija (*propositio*), odnosno postava ili prednji stavak¹² u silogizmu za koji nije potrebno navoditi premise i objašnjenja. Tek je u razdoblju novovjekovne filozofije logički smisao maksima primijenjen na polju etike te su one shvaćene kao načela ispravnoga htijenja i djelovanja, a potom i kao subjektivno praktičko načelo, kako je to Kant formulirao u svojem djelu *Osnivanje metafizike ćudoređa* (*Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, 1785.).

Refleksija se u povijesti filozofije još od Descartesa i Leibniza razumjela dvojako, s jedne strane kao refleksija uopće, odnosno kao spoznaja vanjskoga svijeta, a s druge strane kao refleksija unutrašnjih predodžbi, odnosno kao znanje vlastitoga jastva. Shodno tomu, refleksija se može shvatiti analitički, kao postupak razdvajanja, definiranja i spoznavanja vanjskoga predmeta i sintetički kao jedinstvo svijesti, odnosno kao samosvijest. Goetheovo shvaćanje refleksije u suprotnosti je spram Fichteova, koji refleksiju shvaća čisto subjektivno kao refleksiju apsolutnoga Ja, podređujući cjelokupni vanjski svijet apstraktnome jastvu. Nasuprot tomu, Goethe refleksiju shvaća kao promišljanje zbilje kako bi se u pojedinačnome zahvatilo ono opće ili bit, dakle, ono arhetipsko određene osobnosti, događaja ili obilježja.

9 Usp. M. Hecker, „Einleitung“, str. XXIII–XXIV.

10 Goetheov pomoćnik i knjižničar Friedrich Theodor David Kräuter, 1822. godine razvrstao je nesređenu građu u Goetheovu repozitoriju, izradivši popis objavljenih i neobjavljenih djela pod naslovom „Repertorium über die Goethesche Repositur“, kako bi autoru olakšao daljnji rad te pripremio ostavštinu za objavljivanje. Usp. Eva Beck, „Das erste Findbuch des Archives – Kräuters ‘Repertorium über die Goethesche Repositur’“, u: *Manuskripte 5*, Eva Beck, Ulrike Bischof, Edith Nahler (ur.), *Freundesgesellschaft des Goethe- und Schiller-Archivs*, Weimar 2012., str. 47–63.

11 Boethius, *Boethius's De topicis differentiis*, prijevod i komentar Eleonore Stump, Cornell University Press, Ithaca, London 1978., str. 181.

12 Mirko Divković, *Latinsko-hrvatski rječnik*, Dunja d.o.o. Bjelovar 2006., str. 854.

Goetheove *Maksime i refleksije* istinsko su umjetničko djelo u kojem je punina života uobličena u zaokruženu i ograničenu pjesničku formu, objedinjujući smisao (pojam) i sliku (predodžbu). Svaka pojedina maksima i svaka pojedina refleksija simbolički (*sinnbildlich*) ocrtava prafenomen,¹³ pa stoga nije presudno to jesu li vlastite ili prisvojene, nego jesu li primjereno zahvaćene, prisvojene i promišljene. Živo i organsko umjetničko djelo djelotvorno je i produktivno nakon svojega vrhunca na jednak način kao i biljka, koja nakon cvata i dozrijevanja u sjemenu koncentrira produktivnu snagu kako bi iznova rasla kao nova jedinka.

13 Usp. M. Hecker, „Einleitung”, str. XXX.

*„Savršenstvo može postojati uz
disproporciju, ljepota samo s proporcijom.”*

J. W. GOETHE